

Dainius Elertas – Lietuvos jūrų muziejaus istorikas.
Moksliniai interesai: ankstyvųjų naujųjų laikų visuomenė Prūsijos šiaurėje, Klaipėdos miesto istorija, kultūros paveldas.
Adresas: Smiltynės pl. 3, LT-93100 Klaipėda.
Tel. +370 ~ 616 15 158.
El. paštas: elertas@gmail.com.

Dainius Elertas: historian of the Lithuanian Maritime Museum.
Research interests: society of early modern times in Northern Prussia, Klaipėda (Memel) city history, culture heritage.
Address: Smiltynės 3, LT-93100 Klaipėda.
Tel. +370 ~ 616 15 158.
E-mail: elertas@gmail.com.

Dainius Elertas

Lietuvos jūrų muziejaus istorikas

LANGELIS Į PRAEITIES ŽVEJO PASAULĮ: 1792 M. LIETUVIŠKŲ ŽVEJYBOS TERMINŲ ŽODYNĖLIS

Anotacija

Straipsnyje pristatomas lietuviškų žvejybos terminų žodynelis, esantis 1792 m. vokiškų žvejybos taisyklių priedo tekste. Aptariama šio šaltinio sukūrimo, autorystės, istorinio konteksto problematika. Nagrinėjamas iki šiol baltų kalbotyrininkų netyrinėto žodynelio sąvokų aprašo etnografinis turinys. Šio Prūsijos lietuvių kalbos šaltinio įvedimas į platesnę mokslinę apyvertą galėtų paskatinti tolesnius 1792 m. žvejybos taisyklių tyrimus ir atkreipti dėmesį į lituanistiką kituose vokiškuose Prūsijos teisės aktuose.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: 1792 m. žvejybos taisyklės, žvejybos istorija, teisinis žvejybos reglamentavimas, Prūsijos teisė, Prūsija, Prūsijos karalystė, Kuršių marios, Prūsijos lietuvių kalba, Kuršių marių žvejų kalba, žodynas.

Abstract

The article presents the Lithuanian fishing glossary in the text of 1792 Curonian lagoon fishing rules. It discusses the problems of creation of this source, authorship, the historical context. It is analysed ethnographic content in glossary of Lithuanian fishing terms. The Baltic linguists haven't noticed it earlier. New publication of this source could encourage scientists to broader analyze of 1792 fishing rules. It is intended to draw attention to Lithuanistic material in Prussian law documents in German language.

KEY WORDS: 1792 Curonian lagoon fishing rules, fishing history, fishing regulation law, the Prussian law, Prussia, the Kingdom of Prussia, Curonian lagoon, Prussian Lithuanian language, the Curonian lagoon fishermen language, glossary of terms.

doi:<http://dx.doi.org/10.15181/rh.v21i0.1523>

Įvadas

XVI–XVIII a. keliakalbių (vokiečių, lotynų, lietuvių) rankraštinųjų bei pakartotos senųjų spausdintų žodynų publikacijos atvėrė galimybes pažinti praeities žvejybos ir laivybos terminus.* Tenka apgailestauti, kad specializuotų Prūsijos lietuvių kalbos marinistikos klodui nagrinėti ir pristatyti skirtų tyrimų iki šiol trūksta.¹ Juose plačiausiai atskleidžiamos vėlyvos

* Haack F. W. *Vocabularium Litthvanico-Germanicum et Germanico-Litthvanicum*. Haale, 1730. Papildytas knygos perleidimas: Haack F. W. *Vocabularium Litthvanico-Germanicum et Germanico-Litthvanicum. Nebst einem anhang einer kurzgefassten lithauischen Grammatic (1730)*. Sud. Vilma Zubaitienė. Vilnius, 2012, t. 1–2; Ruhig Ph. *Litthauisch-Deutschen und Deutsch-Litthauischen Lexicon*. Königsberg, 1747; Mielcke Ch. G. *Litthauisch-deutsches und deutsch-litthauisches Wörterbuch*. Königsberg, 1800; *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*. Sud. Vincentas Drotvinas. Vilnius, 1987; Prătorius F. *Clavis Germanico-Lithvana: rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, t. 1–4. Sud. Adolfas Ivaškevičius, Juozas Marcinkevičius, Vincas Urbutis. Vilnius, 1995–1987; Brodovskis J. *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum. Rankraštinis XVIII žodynas*, t. 1–3. Sud. Vincentas Drotvinas. Vilnius, 2009; Zubaitienė V. *Neišlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraštinųjų žodynų fragmentai*. Vilnius, 2009.

¹ Bandytas nagrinėti dalykinę XVIII a. žodynų informaciją: Elertas D. *Laivybos ir žvejybos Prūsijos Lietuvoje atspindžiai XVIII a. žodynuose*. In: *Po muziejaus burėmis. Muziejininkų darbai ir įvykių kronika*, nr. 3. Klaipėda, 2014, 40–52. Kuršių marių žvejų (lietuvininkų, kuršių, vokiečių, klaipeidiškių) mentalitetui suvokti reikšminga sakmių ir padavimų rinktinė *Pamarių sakmės*, sud. Dalia Kiseliūnaitė, Klaipėda, 2010. Kuršių nerijos toponimai nagrinėjami monografijoje: Kiseliūnaitė D., Simutytyė L. *Kuršių nerijos vietų vardai*. Klaipėda, 2015. Kuršių nerijos kuršių (kuršininkų) vartota terminija sulaukė daugiau tyrinėtojų dėmesio nei Prūsų lietuvių. XIX–XX a. dauguma Prūsijos kuršių siejo savo gyvenimus su žvejyba, todėl jų kalboje marinistinis klodas itin išraiškingas. Paminėsiu svarbesnius vyresniosios kartos tyrinėtojų darbus: Voekel M. J. A. *Die Lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung*. Tilsit, 1879; Endzelins J. *Über die nationalität und sprache der kuren*. In: *Finnisch-ugrische Forschungen*. Leipzig, 1912, Bd. 12, 59–72; Milenbachs K. *Latviešu valodas vārdnīca = Lettisch-deutsches Wörterbuch*, t. 1–4. Riga, 1923–1932; Plakis J. *Kursenieku valoda*. Riga, 1927; Morkūnas K., Sabaliauskas A. *Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių žvejų latvių kalbai*. In: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, t. 2, 1959, 131–149; Wendlandt W. *Die Nehrunger Volkstum- Brauchtum- Volksglaube auf der Kurischen Nehrung*, 1986; Kwauka P., Pietsch R. *Kurisches Wörterbuch. Mit eiener Einführung von Prof. Dr. Erich*

XIX–XX a. realijos.² 1792 m. birželio 11 d. Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo II (*Friedrich Wilhelm II*) patvirtintų žvejybos Kuršių mariose taisyklių (*Fischer Ordnung für das Curische Haff im Königreich Preussen. Nebst Beschreibung sammtlicher Fischeryen im Curischen Haff, und in welcher Art und zu welcher Zeit selbige detrieben werden. De Daro Berlin, des 11 Junii 1792*) priede aptikome nedidelį aiškinamąjį vietinių žvejybos terminų žodynelį.³ Dar 1924 m. Andrius Randomanskis nurodė, kad jame: „[R]andame lietuviškų bei kuršiškų žvejų išsireiškimų, terminų sąrašą, jų aiškinimą ir vertimą vokiečių kalbon.“⁴ Tačiau baltų kalbomis besidomintys tyrėjai tos informacijos neįvertino ar nepastebėjo. Įvesdami į platesnę mokslinę

Hofmann. Berlin, 1977; Kwauka P., Pietsch R. *Kurisches Wörterbuch*. Lüneburg, 1987; Pietsch R. *Deutsch-kurisches Wörterbuch*. Lüneburg, 1991; Schmid W. P. *Nehrungskurisch. Sprachhistorische und instrumentalphonetische Studien zu einem aussterbenden Dialekt*. Stuttgart, 1989; Schmid W. P. *Nehrungskurisch. Ein sprachhistorischer Überblick*. Steiner, Stuttgart, 1999 ir kt.

² Gerullis J., Stang Ch. S. *Lietuvių žvejų tarmė Prūsiose. Das Fischerlitauisch in Preussen*. Kaunas, 1933; Gudelis V. Kuršių marių šiaurinės dalies dugno vietovardžiai. In: *Mokslas ir gyvenimas*, 1977, nr. 5, 44; Gudelis V. *Lietuvos pajūrio žvejų marinistikos įvardai*. Vilnius, 2006; Urbutis V. *Baltų etimologijos etudai*. Vilnius, 1981. Dainuojamajame folklore užfiksuota marinistinė terminija atspindėta monografijoje: Balsys R. *Mažosios Lietuvos žvejų dainos. Sandaros, turinio ir poetikos ypatumai*. Klaipėda, 2003. Taip pat šio autoriaus straipsniuose: Balsys R. *Laivo vaizdinys lietuvių ir lotvių žvejų dainose: poetika ir realijos*. In: *Tiltai*, Klaipėda, 2003, priedas nr. 14, 110–119; Balsys R. Toponimai žvejų dainose. In: *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums 7*. Liepāja, 2003, 13–25; Balsys R. Šilutės apylinkių toponimai ir hidronimai žvejų dainose. In: *Šilutė ir jos 500 metų istorija*. Sud. Rimantas Balsys, Roza Šikšnienė, Darius Barasa. Klaipėda, 2012. Vėjų įvardai aptarti: Kiseliūnaitė D. *Vėjų pavadinimai Lietuvos pajūryje ir pamyryje*. In: *Tiltai*, 2001, nr. 5, 31–36.

³ Šaltinis pasiekė atskiru spaudiniu (turi Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka) įvairiuose teisės aktų rinkiniuose (pvz., *Repetorium der Polizeigesetze und Berordnungen in der Königlich Preussischen Staaten*, t. 3. Sud. von der W. G. Heyde. Halle, 1820, 516–550. Kartu su vėlesniais komentarais paskelbtas *Die Forst-, Jagd- und Fischerei – Polizei in der Preussischen Staaten*, t. 3. Sud. Philipp Zeller. Leipzig, 1831, 30–60). Mes naudosisimės publikacija šiaime rinkinyje: *Novum Corpus Constitution Prussico – Brandenburgensium praecipue marchicarum Oder Neue Sammlung Königl. Preussl. Und Churfürstl. Brandenburgischer sonderlich in der Chur- und Mark- Brandenburg, publicirten und ergangenen Verordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten, &c. &c. &c. Von 1791, 1792, 1793, 1794 und 1795, als der Heute Band. Nebst einem Zusatz einiger Verordnungen, welche in den jährlichen Sammlungen der Edicten von 1791 bis 1795 noch nicht besindlich sind. Mit konigl. Allergnädigster Bewilligung und Dero Academie der Wissenschaften darüber ertheilten Privilegio*. Berlin, 1796, 995/996–1039/1040, toliau – *Novum Corpus Constitution*.

⁴ Randomanskis A. *Mažosios Lietuvos žvejyba*. Kaunas, 1924, 14–15.

apyvartą ši Prūsijos lietuvių kalbos šaltinį tikimės paskatinti tolesnius tyrimus.

Duomenų apie marinistiką neišsamumą lėmė domėjimosi Prūsijos lietuvių kalba istorijos specifika. Prūsijos lietuvių kalbos pirmųjų žodynų sudarytojai ir tekstų rengėjai buvo evangelikų liuteronų kunigai. Todėl pirmiausia tradicinės marinistinės kultūros klodas buvo užčiuoptas, pritaikytas ir panaudotas Dievo žodžio sklaidai ar verčiant Bibliją. Suprantama, kad religiniuose tekstuose randame pavienes sąvokas ar perteikiamo šventraščio vertimo žodžius. Didžiuosius Prūsijos lietuvių kalbos žodynus sudarė irgi evangelikų liuteronų kunigai, diakonai, precentoriai.⁵ Kita sritimi, kurioje dėl pragmatiškų paskatų reikėta lietuvių kalbos žodynų, tapo Prūsijos teisėtvara. Vykdamt teisingumą ir teismo procesų metu buvo privalu prisaikdinti ir surinkti liudininkų parodymus, suprasti apklausiamųjų tarpusavio pokalbius ar pan.⁶ Dar XX a. pradžioje kai kuriuose Prūsijos teismuose dirbo lietuvių kalbos vertėjai.⁷ Nuo XVI a. lietuvių kalba spausdintas žodis tapo priemone perduodant valdovo ir valstybės nuostatas pavaldiniams nevokiečiams. Iki XIX a. vidurio lietuviškai skelbti ir spausdinti įvairūs Prūsijos kunigaikštystės bei karalystės teisės aktai, skirti vietos gyventojams. Juos išvertė evangelikų liuteronų kunigai, bažnyčių ir teismo vertėjai.⁸

⁵ Didelė jų biogramų sanakaupa pateikiama: Biržiška V. *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*. Čikaga, 1960. Fotografuotas leidimas: Biržiška V. *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 1–3. Vilnius, 1990.

⁶ Plačiau žr. Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorija*, t. 3. Vilnius, 1988, 100–101.

⁷ Pavyzdžiui, Jurgis Mikšas dirbo lietuvių kalbos vertėju ir sekretoriumi Tilžės bei Labguvos teismuose, žr. Kaunas D. *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*. Vilnius, 1996, 168–169, 177.

⁸ Žymesnės mokslinės lietuviškų teisės aktų publikacijos: *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviškiems valstiečiams*. Sud. Povilas Pakarklis. Vilnius, 1960, toliau – *Prūsijos valdžios gromatos*; Kuzborska A., Sidabraitė Ž. 13 naujai surastų Prūsijos valdžios įsakų. In: *Archivum Lithuanicum*, 2011, nr. 13, 149–212. Tokių teisės aktų ir tyrimų apžvalgą žr. Narbutaitė R. Prūsijos oficialiųjų raštų rinkinys Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. In: *Knygotyra*, 2004, nr. 42, 248–261.

Pirminės prielaidos dėl šaltinio sukūrimo
istorinio konteksto, autorystės, vertimo
į lietuvių kalbą

Tikrosios rengimo aplinkybės, projekto iniciatorių ir rengėjų intencijos išsamesnio dėmesio dar nesulaukė. Kuršių marių žvejybos istorijos tyrinėtojai savo pastangas nukreipė paties dokumento turiniui bei poveikiui pristatyti, nagrinėjo konkrečių kasdienybės realiųjų atskleidimo aspektus.⁹ Istoriografijoje nusistovėjo nuomonė, kad 1792 m. Kuršių marių žvejybos taisyklės buvo parengtos susirūpinus žuvies išteklių apsauga. Esą būgštauta dėl žuvies sumažėjimo mariose intensyvėjant žvejybai didžiųjų burvalčių velkamais tinklais, pertvėrus žuvų migracijos kelius statomais tinklais, neatsakingai gaudant ir naudojant ūkiniams poreikiams mailių. Akcentuojama tinklų akies dydžio nustatymo svarba. Tokie spekuliatyvūs teiginiai išvesti iš pačių žvejybos taisyklių draudimų bei tvarkos nuostatų.¹⁰ Žvejybos taisyklių rengimas, įforminimas, diegimas sutampa su svarbiais pertvarkos procesais Prūsijos karalystės viduje ir jų atspindžiais konkrečioje vietovėje. Žvejybos taisykles ratifikavo svarbiausi valstybės asmenys. Dokumentas buvo 1792 m. karaliaus patvirtintas 52-asis teisės aktas. Galutinė taisyklių redakcija parengta birželio 2 dieną.¹¹ Tad iki karaliaus patvirtinimo truko neilgai – vos 9 dienos. Po monarcho savo parašais žvejybos taisykles signavo ir slaptieji valstybės tarėjai (*Geheimer Staatsrate*): Joachimas Kristianas fon Bliumentalis (*Joachim Christian von Blumenthal*, 1720–1800 m.), Johanas Heinrichas fon Karmeris (*Johann Heinrich von Carmer*, 1720–1801 m.), Frydrichas Antonas fon Heinicas (*Friedrich Anton von Heinitz*, 1725–1802 m.), Hansas Ernstas Dytrichas fon Verderis (*Hans Ernst Dietrich von Werder*, 1740–1800 m.), Frydrichas Vilhelmas fon Arnimas-Boicenburgas (*Friedrich Wilhelm von Arnim-Boitzenburg*, 1739–1801 m.), Otas fon Fosas (*Otto von Voss*, 1755–1823 m.), Karlas

⁹ Pavyzdžiui, Randomanskis 1924, 14–15; Woede H. *Die Wimpel der Kurenkähne. Geschichte – Bedeutung – Brauchtum*. Würzburg, 1965, 25; Woede H. *Fischer und Fischerei in Ostpreussen*. Leer, 1966, 66. Iki šiol išsamiausioje Klaipėdos krašto XIII–XX a. ekonomikos istorijos studijoje skyriuje apie žvejybą šis teisės aktas visai nenagrinėtas, žr. Willoweit G. *Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebietes*. Bd. 1. Marburg (Lahn), 1969, 225–235.

¹⁰ Benecke B. *Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen*. Königsberg, 1881, 313–316; Gaigalas K. *Kuršių marių baseino žuovys ir žvejyba*. Klaipėda, 2001, 216.

¹¹ Benecke 1881, 313.

Augustas fon Štrauenzy (*Carl August von Streuensee*, 1735–1804 m.).¹² Kurie iš jų redagavo, koregavo ar kitaip turėjo įtakos 68 skirtingos apimties taisyklių skyriams ir 4 dalių priedui, neištirta. Jų parengimas sutapo su bendru Prūsijos karalystės teisės kodifikacijos vyksmu. 1780 m. balandžio 14 d. karaliaus ir ministrų kabineto įsakymu jau minėtas didysis kancleris J. H. fon Karmeris patikėjo visos Prūsijos karalystės teisės kodifikavimo darbą nedidelei teisininkų grupei. Šios sudėtyje dirbo civilinės teisės žinovas Karlas Gotlybas Svarecas (*Carl Gottlieb Svarez*, 1746–1798 m.) ir baudų teisės žinovas Ernstas Ferdinandas Kleinas (*Ernst Ferdinand Klein*, 1744–1810 m.). 1792 m. pagrindinį teisės reformatorių darbo etapą vainikavo parengta „Bendrųjų įstatymų knyga Prūsijos valstybei“ (*Allgemeines Gesetzbuch für die Preußischen Staaten*). 1794 m. birželio 1 d. jų darbą užbaigė karaliaus patvirtinta „Bendroji krašto teisė Prūsijos valstybei“ (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*). Žvejybai skirti daugelį asmeninio, visuomeninio, ūkinio, administracinio gyvenimo sričių aprėpiančio teisyno 1-osios dalies 9-ojo skyriaus („Įsigyto turto valdymas ir tiesioginių tokių veiklų rūšys“) 170–192 paragrafai „Apie žvejybą. Atsižvelgiant į tą patį“ ir 2-osios dalies 15-ojo skyriaus („Krašto kelių, vandens kelių, uostų ir pajūrio valstybės teisės ir regalijos“) 77–78 paragrafai „Žvejyba“.¹³ Aiškinimasis, ar žvejybos taisyklės turėjo įtakos šiam teisės kodeksui ir kiek įgyvendinant pačias taisykles atsiskleidė jo nuostatos, galėtų tapti tolesnių tyrimų tema. Atkreipiame dėmesį ir į kitą sutapimą. Žvejybos taisyklių paskelbimas žymėjo administracinės-ūkinės pertvarkos proceso žuvingiausiam Kuršių marių valsčiuje pabaigą. 1790 m. birželio 1 d. atsižvelgus į piktnaudžiavimus, nuostolius ir netvarką suspenduoti generalinio domenų valsčiaus Rusnėje nuomotojo vyresniojo amtmono Pohlmanno įgaliojimai. Pats domenų valsčius pertvarkytas į domenų intendantūrą (*Domaenen – Intendanturamt*). Intendantu su 400 talerių alga paskirtas valsčiaus tarėjas Kristianas Frydrichas Brandenburgas (*Christian Friedrich Brandenburg*).¹⁴ Sendvario, Klemiškės ir Priekulės domenų valsčiai panašiai pertvarkyti įkūrus Klaipėdos ir Priekulės domenų intendantūros valsčius tik 1804 m.¹⁵ Šioje permainų grandinėje administravimo siste-

¹² *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1023/1024.

¹³ Teisės sąvado *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* publikacija internete, žr. <http://ra.smixx.de/Links-F-R/PrALR/pralr.html> [paskutinį kartą žiūrėta: 2012-02-02].

¹⁴ Sembritzki J., Bittens A. *Šilokarčemos apskrities istorija*. Šilutė, 2008, 108.

¹⁵ Zembrickis J. *Klaipėdos apskrities istorija*. Klaipėda, 2011, 140.

mos kaitą Rusnės valsčiuje galima vertinti kaip novatorišką bandymą. Dėl minėtos administracinės–fiskalinės reformos valstybė susigrąžino tiesioginio administravimo, mokesčių rinkimo, teisėtvarkos funkcijas atskiruose teritoriniuose vienetuose ir sudarė sąlygas konkurencingesnei smulkesnių ūkinių subjektų nuomai konkursų būdu. Tai stiprino centrinės valdžios galią, tiesioginį ryšį su pavaldiniais ir didino išdo pajamas.

Taisyklių priede pateikiamo žvejybos terminų žodynelio sudarytojo asmenį slepia nežinios šydas. Pats kūrinio turinys leidžia nurodyti tik atsargias prielaidas. Tikėtina, kad specifinio žodynelio parengimas priskirtinas su žūkle siejamo pareigūno aplinkai. Vykdam 1792 m. įsaką žvejybos inspektoriumi su 50 talerių alga buvo paskirtas jau minėtas Rusnės intendantas valsčiaus tarėjas K. F. Brandenburgas. Jam pavaldiems dviem žvejybos seniūnams Pakalnėje (*Pokalna*) ir Vorusnėje numatytos 15 talerių algos. Tiesioginę priežiūrą privalėjo vykdyti 12 prižiūrėtojų – sargų (*Zargen, Wacher*): po du Karklėje, Kintuose, Vorusnėje ir po vieną Mingėje, Pakalnėje, Rusnėje, Skirvytėje, Stankiškiuose ir Juodkrantėje.¹⁶ Žodynelio autoriaus paieškos kryptis šioje terpėje – perspektyvi. Tačiau nereikėtų nuvertinti ir centrinės valdžios institucijų galimybių. XVIII a. pabaigoje jos įsakus į lietuvių kalbą mokant 1 talerį už lapą buvo patikėta versti evangelikų liuteronų dvasininkams Kristijonui Gotlybui Milkui (*Christian Gottlieb Mielcke*) ir Johanui Liudvigui Engevaldui (*Johann Ludwig Engewaldt*).¹⁷

Neišaiškinta, ar taisyklės buvo išverstos į lietuvių kalbą. „Mažosios Lietuvos 1934 m. kalendorius“ atspausdino išsiskiriančią archajišką kalbą 1792 m. birželio 1 d. žvejybos tvarkos santrauką – perpasakojimą „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“.¹⁸ Čia informacija perteikiama nuosekliai, vartojami aptariamame žodynyje minimi terminai, tačiau nėra teisės aktui būdingos numeracijos ir dalies aprašų. Keliose vietose nurodoma, kad naudojamos išsamesniu taisyklių variantu (pvz., „Žvejybos tvarkos“ svarbiausi nuostatai yra šitie“¹⁹, „tai „Tvarka“ nustato“²⁰, „Smulčiausiai yra

¹⁶ Sembritzki, Bittens 2008, 115.

¹⁷ Plačiau žr.: Forstreuter K. Über den Druck von litauischen Mandaten. In: *Ziatschrift fur slavische Philologie*, 1950, No. 20, 393–399 ir Sidabraitė Ž. Milkų šeimos vieta XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos raštijoje. In: *Archivum Lithuanicum*, 2003, t. 5, 117–119.

¹⁸ Visas tekstas pakartotinai paskelbtas leidinyje: Servienė B., Demereckas K. *Žvejyba pamaryje XVI–XX a.* Klaipėda, 1998, 21–35.

¹⁹ Servienė, Demereckas 1998, 21.

²⁰ Ten pat, 23.

aprašyta santykiai su sielininkais ir lašių arba lašiškų žvejojimas²¹, „Toliau šie tinklai smulkiai aprašomi“²²), bet neaišku – vokišku originalu ar lietuvišku vertimu. Lietuviška santrauka – perpasakojimas tiesmukai neįrodo senesnio lietuviško prototipo egzistavimo, nors tokią prielaidą stiprina. Apie šią galimybę rašoma ir lietuviškoje istoriografijoje.²³

Šaltinio turinys ir adresatas

1792 m. paskelbto dokumento preambulėje pateikiama trumpa teisinio žvejojimo reglamentavimo apžvalga. Teigiama, kad naujai parengtame teisės akte tvarka išdėstyta aiškiau ir detaliau. Trumpai užsimenama apie tokio reglamentavimo tradicijos perimamumą ir tęstinumą. Teigiama, kad Rytprūsių ir Lietuvos karo ir domenų rūmai (*Unserer Ostpreussischen und Litthauischen Krieges und Domainen – Cammer*) seniausias žvejojimo taisyklės buvo patvirtinę dar 1589 m. sausio 30 d. bei 1640 m. kovo 20 d.²⁴ Tačiau ir kitose naujai parengto dokumento vietose glaustai pristatomi iki tol galioję ar priimti sprendimai. Štai 27 straipsnyje minimas 1781 m. susitarimas dėl ungurių žvejojimo. Jis apėmė *Laptau* valsčiaus²⁵ žvejų pašiures, Klaipešos Sendvario valsčiaus (*Amts Althoff-Memel*) kaimus – Juodkrantę (*Schwarzorth*), Naglius (*Negeln*), Priekulės valsčiaus kaimus (*Amts Proeckuls*) – Svencelę (*Schwenzeln*), Dreverną (*Drawehnen*), Gaicius (*Gaitzen*) ir Rusnės valsčiaus (*Amts Russ*) kaimą Skirvytę (*Skirwieck*).²⁶ 1792 m. taisyklių 29 straipsniu ungurių gaudymas statant venterius leistas Rasytės valsčiaus (*Amts Rossitten*) kaimui Šarkuvai.²⁷ Prie senesnių potvarkių vėl grįžtama aptariant lašiškų žvejojimą. 38 straipsnyje rašoma apie 1781 m. rugpjūčio 21 d. sprendimo dėl lašiškų žvejojimo nuomos atšaukimą.²⁸ 41 straipsnyje nurodoma, kad lašiškų užtvaros statymas ir gaudymas specialiais tinklais leistas Kukernesės valsčiuje (*Amte Kukerneese*) ties Lūja (*Loye*).²⁹

²¹ Servienė, Demereckas 1998, 24.

²² Ten pat, 2.

²³ *Prūsijos valdžios gromatos...* 1960, 632.

²⁴ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 997/998.

²⁵ Skliaustuose pateikiame originalią šaltinio vietovardžio, hidronimo formą. Vėliau vartojame tik lietuviškąją.

²⁶ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1009/1010.

²⁷ Ten pat, 1009/1010.

²⁸ Ten pat, 1013/1014.

²⁹ Ten pat.

46 straipsnyje aptariamos kitos 4 lašių žvejybos vietos. Pirmoji buvusi nuo Ventės rago (*Windenburger Ecke*) apsakus vadinamąją Kniaupo įlanką (*Knauphaff*) prie Kulainės (*Kulan Uppe*). Esą ši buvo nedidelė tuo metu jau užnešama upė. Antrąja vieta įvardyta minėtos įlankos dalis nuo Kulainės (*Kulan Uppe*) iki Kuršių marių. Trečioji vadinama *Saurum* ir ten esančios dvi *Doben*. Jos pagal dydį vadinamos didžioji ir mažoji *Dobe*. Ketvirtoji vieta – tai *Lanke*. Šie vandenys priskirti Krokų Lankos (*Krakerorthschen*) žvejybai.³⁰ 51 straipsnyje patikslinamos žiemos žūklės Krokų Lankoje vietos – *Palanckis*, *Rumbis*, *Brinkis*.³¹ 62 straipsnyje teigiama, kad mažoji lašių žvejyba leista Rusnės ir Priekulės valsčiuose ir Labguvos (*Labiau*) valsčiaus *Rinderorth* kaime.³²

1792 m. žvejybos taisyklių 16 straipsnyje aprašomas bendras Kuršių marių akvatorijos paskirstymas. Išvesta linija nuo Liekų rago (*Lickerort*) ir Grobšto rago (*Grapsterrorth*) nurodo jos administravimo priklausomybes: į pietus nuo šios ribos valdė Karaliaučiaus, o į šiaurę – Lietuvos departamentas.³³ 63 straipsnyje minima, kad Kuršių nerijoje riba tarp žvejybos plotų brėžta į pietus nuo Nidos (*Nidden*). Kituose taisyklių skyriuose aptartos leistinos žvejybos priemonės, laikas ir net elgesys žvejojant. Taip pat baudos už žvejybą už nurodytų ribų, neleistinomis priemonėmis ar draudžiamu laiku. Aiškinama žūklės priežiūros sistema ir žvejybos priemonių, laimikio konfiskavimo aplinkybės. Išrinktus baudų pinigų numatyta perduoti į Marių kasą (*Haff – Casse*).³⁴ Šių taisyklių 60 straipsnyje aptariama net žūklė jūroje. Mariose ir jūroje leista žvejoti Lūžijos (*Schaferey*) kaimui. Jūros priekrantė buvo dalijama į dvi dalis: ruožą nuo Melnragės (*Mellneraggen*), besitęsiantį už Karkelbėkio (*Karkelbeck*), nuo kopų smailumos iki Pietinio rago (*Suderhacken*) bei nuo Smiltynės karčemos (*Sandkruge*) tiesios linijos iki jūros. Teisė žvejoti jūroje suteikta Sendvario–Klaipėdos valsčiaus kaimams: Smeltei (*Schmelz*), Vitei (*Vitt*), Lūžijai, Juodkrantei, Melnragei, Karkelbėkiui.³⁵

³⁰ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1015/1016–1017/1018.

³¹ Ten pat, 1017/1018.

³² Ten pat, 1021/1022.

³³ Ten pat, 1003/1004.

³⁴ Ten pat, 1023/1024.

³⁵ Ten pat, 1019/1020–1021/1022.

Kaip jau minėta, taisykles papildė priedas „Visos Kuršių marių žvejybos aprašymas, taip pat kas ir koku laiku gaudoma“³⁶. Priedo IV dalyje „Mažoji žvejyba marių pakraštyje“ pateikiamas aiškinamasis vietinių nevokiškų terminų žodynelis. Juo baigiamas visų 1792 m. žvejybos Kuršių mariose taisyklių tekstas. Žodynelį sudaro 21 terminas (iš viso 25 žodžiai) ir vokiškas jų aiškinimas. Jie užrašyti pagal abėcėlę: *Balditi, Dobe, Kullis, Knaupe, Kupczellis, Lancka, Leidings, Mettritze, Messkere, Pante, Pastrykoti, Saurims, Sargas, Spurkti, Skiaure, Skiaurininks, Takisza, Tinklas szaunamassis, Tinklas mettamassis, Tinklas leidzamassis, Wenter*.³⁷ Sąvokos *Spurkti* aiškinyje įterptas dar vienas nevokiškas veiksmažodis *Warriti*.³⁸ Žodynelis pradedamas nurodant jo sudarymo tikslą: „Platesniam vokiškų marių taisyklių ir jų dalių vėlesniam paaiškinimui kuršių žvejų kalba pridedamas“³⁹. Iš jo galima numanyti, kad pareigūnams teko aiškinti vokiškai parašytas žvejybos taisykles nemokantiems ar prastai mokantiems vokiečių kalbą žvejams. Taip pat galima išvelgti netiesioginę užuominą apie galimybę rengti šio teisės akto vertimą iš vokiečių kalbos. Mus pasiekusioje taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žvejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ atkartojamos taisyklių 68 straipsnio skyriaus nuostatos: „Šitoji žvejybos tvarka turi būti du kartu per metus, būtent paskutinį sekmadienį prieš Mikelį, šaltyšių ir sargų susirinkusiam kaimui paskaitoma. Taip buvo iš malonės įsakęs ir nustatęs prūsų karalius Frydrikis Vilius II. Išguldyti šią tvarką ypač pavėdė Rytprūsių ir Lietuvos karo ir domenų kamaroms“⁴⁰. Minėta vietos kalba vokiškai vadinama *Kurischen Fishersprache* ir suvokiama dvejopai: Kuršių marių žvejų kalba arba kuršių žvejų kalba. Pirmąją tikimybę sustiprina pateiktų žvejybos terminų lietuviškumas. Taip sužinome, kad rengęs žvejybos taisyklių projektą administratorius visus nevokiškai kalbėjusius marių ir iš dalies pajūrio žvejus (kuršius, lietuvius) neskaidydamas vadino „kuršiais“ arba „kuršiškais“ dėl Kuršių marių artumos. Iš paaiškinimų konteksto ir paminėtų hidronimų galima apibrėžti šio žodynelio terminų vartotojų arealą: rytinė marių pakrantė ties Nemuno delta. Tuo metu jame dominavo vietos lietuviška tarpe kalbantys gyventojai.

³⁶ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1025/1026–1039/1040.

³⁷ Ten pat, 1035/1036–1039/1040.

³⁸ Ten pat, 1037/1038.

³⁹ Ten pat, 1035/1036.

⁴⁰ Servienė, Demereckas 1998, 25.

1792 m. lietuviškų žvejybos terminų žodynelis

O dabar atverkime prieš 225 metus paliktą langelį į Kuršių marių žvejų kasdienybę. Toliau pristatomos žodynelio sąvokos atsižvelgiant į jame esantį vokišką lietuviškų žvejybos terminų aiškinimą. Dėl originalo glaus-tumo ir orientacijos į žvejybos specifiką išmanantį skaitytoją tiesmukas aiškinimo dalies vertimas būtų sunkiai suprantamas šiuolaikiniam žmogui. Todėl rinkomės kiek laisvesnį atpasakojimą. Pačiame tekste pateiksime mūsų pastabas bei platesnį konteksto aptarimą. Jam naudosisime taisyklių santraukos – perpasakojimo „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ ci-tatas su žodynelio terminais.

Balditi reiškė „baldyti, trankyti baidant žuvis“. Tai atsitikdavo, kai į žvejų valtys bortą imdavo daužyti virvėmis ar jų tvirtinimo kabliais (gali-ma suprasti ir kaip kobiniais). Taip garsu buvo nukreipiamos lašišos, kada prie lašių užtvarų žvejai išleisdavo dreifuojančius tinklus. Tai netrukdė jų žvejybai, nes viduryje tarp dreifuojančių tinklų ir užtvaros esančios laši-šos nebegalėdavo ištrukti.⁴¹ Aptardamas sąvoką *Spurkti* žodynelio autorius nurodo kitą tokio veiksmo pavadinimą *Warriti*.⁴² Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ apie kitą atvejį rašoma: „Spurgsuoti, baldyti ir kitokiu būdu žuvis baidyti ir alasuoti drau-žiama, bausmė ligi keturių savaičių prie duonos ir vandens“⁴³.

Dobe reiškė „dubursys“⁴⁴ Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwe-jos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ pasakojama: „Duobei ir Duobelei reikalinga ypatingų tinklų, kadangi čia vandens gelmė labai didelė yra“⁴⁵; „Duobėje žvejoja Krokų Lankos žvejai tokiu pat būdu, kaip ir vindkartiniu tinklu. Tik žvejybai Duobėje reikalinga šešių valčių ir daugiau žmonių, ka-dangi duobinis tinklas daug didesnis ir platesnis. Šiuo tinklu, mat, reikia pasiekti Duobės ir Duobelės didesniąsias gilmes“⁴⁶.

Kullis – venterio pavidalo krepšys prie žuvų maišų lašių užtvaroje. Prireikus tokius maišus, visada dviejų trikampių forma, tvirtindavo prie la-šių užtvaros. Lašišoms kylant prisipildydavo visa tinklų siena (*Netzwand*),

⁴¹ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1035/1036.

⁴² Ten pat, 1037/1038.

⁴³ Servienė, Demereckas 1998, 21.

⁴⁴ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1035/1036.

⁴⁵ Servienė, Demereckas 1998, 25.

⁴⁶ Ten pat, 30.

dėl to jos bandydavo kirsti užtvartą leisdamosi. Jei tai pavykdavo, dalis žuvų buvo prarandamos ir išsprūsdavo į gelmes. Tačiau kita lašišų dalis patekdavo į krepšius *Kullis*, kurių du buvo šalia kiekvieno maišo.⁴⁷

Knaupe – marių įlanka ties Ventės ragu (*Windenburgsche Ecke*). Prsidėjusi ties Minge (*Minge*) ir Stankiškais (*Stankischken*), ji tęsėsi iki kyšulio (*Erdspitze*). Patį kyšulį žmonės dar vadino *Knaupschenke* – Knaupės smukle. Besinaudojantys šia vieta žvejai ją įvardijo *Knauphaff* – Knaupės mariomis. Čia žodynėlio autorius užsimena apie Ventės rago karčemą ir dabar išnykusią protaką – įlanką, tiesiogiai jungusią su Krokų lanka.⁴⁸ Tuo metu Krokų Lanka dar nebuvo virtusi uždaru ežeru.

Kupczellis – žuvies prekeivis, kuris pats arba tarpininkaujamas supirkdavo mariose ir žvejų kaimuose žuvį. Taip pat ją sūdydavo ir gabendavo į turgus miestuose.⁴⁹ Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ užsimenama, kad Šarkuvos žvejai, „savo žuvį kupčeliams parduoti norėdami, gali prisileisti prie kitų kaimų krantų“⁵⁰.

Lanka – sena įlanka tarp Tulkoragio (*Tulkoragge*) ir Krokų rago (*Krakerorth*).⁵¹ Žodynėlio autorius vėl mini dabar neatpažįstamai pasikeitusią vietą – šiuo metu įlanka iš dalies virtusi sausuma. XVIII–XIX a. Šiaurės Prūsijos dokumentuose ir žemėlapiuose *lenka*, *lanke* vadintos šienaujamos pievos. XX a. pradžioje Georgas Gerullis, Christianas Stangas užrašė kitą, prie Tovės buvusį vietovardį *Lanka* – „Taweslankenwiesen“.⁵²

Leidings vadinama tinklų siena tarp dviejų venterių. Ilga siena nukreipdavo tarp jų plaukiančias žuvis pirmyn ar atgal iki vieno iš venterių.⁵³ Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ rašoma: „Priekulės valščiaus žvejai jau turi leidingius kaip reikia (17 akių per plotį). Pirm ir po saulės venterių lankyti neleidžiama“⁵⁴; „Venteriai gulsčiai po du įspendžiami mariose ir sujungiami stačiu tinklu, kurs leidingiu vadinamas. Venterio anga tarp ailių laikoma žuvims įplaukti. Atplaukusi žuvis ligi leidingio, atsiduria prieš jį ir, palei jį plaukdama,

⁴⁷ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1035/1036.

⁴⁸ Ten pat, 1035/1036.

⁴⁹ Ten pat, 1037/1038.

⁵⁰ Servienė, Demereckas 1998, 24.

⁵¹ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

⁵² Gerullis, Stang 1933, 99.

⁵³ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

⁵⁴ Servienė, Demereckas 1998, 24.

pakliūna į venterį.⁵⁵ Vytautas Gudelis nurodo XX a. pradžioje žvejų vartotus terminus: *leidingalė* – „tinklo dalis, jungianti abu jo sparno venterius“ ir *leidingas, leidingė* – „ilgas ištisinis tinklas“⁵⁶.

Metritze vadinamas maišas už žvejų tinklo didžiojoje ar mažojoje žvejyboje. Jis buvo kaip abu tinklo sparnai.⁵⁷ Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ minimas aprašant bradinius („bradinio tinklo mētričios – tai yra vidurinė dalis, patsai žuvų maišas arba žakas, – yra kokių septynių sieksnių ilgos, viduryje ligi dešimt sieksnių gilios“⁵⁸) ir vindkartinius („Tinklas yra dirbamas vien iš kanapių. Jis taip pat, kaip ir kiti tinklai, turi mētryčias ir du sparnu. <...> Tinklo akys prie mētryčių turėjo pusę colio kryžiais pagal giją matuojant <...>. Bet dabar (1792 m.) akių dydis nustatytas prie mētryčios pusė colio...“⁵⁹) tinklus. V. Gudelis nurodo XX a. pradžioje žvejus vartojus vokiškos kilmės žodį *midrakas* – „tinklo vidurinė dalis, į kurią patenka žuvys“⁶⁰ Dar žr. *Pastrykoti*.

Messkere – kuršių arba kuršiška žūklė (*Curischen Fischer*) su kabliukais, kuriais buvo gaudomi unguriai. Kabliukai buvo rišami prie ilgų baltų virvelių gijų (*Schnuren*). Šios surenkamos į ritinius. Gijos buvo išleidžiamos mariose ir nugramzdinamos, o kitą rytą iškeliamos ir nukabinami pagauti unguriai. Tada kabliukus buvo galima vėl užinkaruoti.⁶¹ Žodynelio autorius aprašo iki šiol paplitusią žvejybą ūdomis. Mariose taip gaudomi unguriai, o jūroje – menkės. Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ rašoma: „Sarguvos (Rasytės valsčiaus) [Aut. – Šarkuvos] žvejams leidžiama būti kelias savaites ant marių, palei marias išmesti meškeres <...>“⁶² Ta pačia reikšme randame žodį *meškerė, meškerutė*, pietvakarinės marių pakrantės žvejų tarpe užrašytą G. Gerullio ir Ch. Stango – „*Angelhaken fur eien Aalschnur*“⁶³

Pante – įrenginys iš dviejų venterių ir vienos sienelės tarp jų, t. y. *Leidings*. Taip pat buvo naudojami dvigubi *Pante (Doppel – Panten)* iš statomų

⁵⁵ Servienė, Demereckas 1998, 32.

⁵⁶ Gudelis 2006, 37.

⁵⁷ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

⁵⁸ Servienė, Demereckas 1998, 28.

⁵⁹ Ten pat, 30.

⁶⁰ Gudelis 2006, 38.

⁶¹ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

⁶² Servienė, Demereckas 1998, 24.

⁶³ Gerullis, Stang 1933, 85.

keturių venterių arba vieta, užstatyta tinklais – maišais.⁶⁴ Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ pažymėta: „[Š]itie kaimai [Aut. – Svencelės, Drevernos, Gaicių] jau daug metų bendrai su juodkrantiškiais spendė ten ungurių pantus ir gerą mokestį moka. <...> tai „Tvarka“ nustato, kad tarp kaimų pantų – sekant 1781 m. susitarimą – būtų 350 sieksnių laisvas takas pravažiuoti. Kiekvienas kaimas savo pantus stato atskiroje eilėje, o pantų vietomis kas metais kaimų apsimainoma.“⁶⁵ G. Gerullis, Ch. Stangas, V. Gudelis nurodo XX a. pradžioje žvejus vartojus tokį žodį *pantas, pants* siauresne prasme – „tinklas unguriams gaudyti“⁶⁶.

Pastrykoti – veiksmas rengiantis žvejybai bradiniu tinklu, kol jis nevelkamas, neplukdomas, neįtemptas. Tai daroma žvejams pasiekus marių platumas ir vienu sykiu iš abiejų valčių išmetant po savo dalį bradinio tinklo tuo pat metu, kai pūstelėjęs vėjas įtempia bures. Taip suderintu veiksmu burvaltės buvo parengiamos toliau vilkti tinklus. Žodynėlio autorius žodį priskyrė kuršių žvejams (*Curischen Fischern*). Juo apibūdino vieną iš žūklės bradiniu velkamu tinklu etapų.⁶⁷ Šiuo tinklu žvejodavo dvi didelės plokščiadugnės burvaltės, kurios pagal naudotą žvejybos priemonę vadinotos bradinėmis valtimis. Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ šis žvejybos bradiniais tinklais etapas aptariamas detaliau: „Žvejai išvažiuoja ligi tos vietos, kur nori žvejoti. Dvi valtys turi vieną bradinį tinklą, kiekviena valtis po sparną. Didesnioji turi ir mėtryčias. Susiradę tinkamą vietą, žvejai pasileidžia su vėju plaukti, išmesdami mėtryčias ir leisdami tinklą į vandenį, o valtys pamažėl atsiskiria. Kol visas tinklas, abu jo sparnu, jau vandenyje, žuvys su valtimi laikosi vienodo tolumo su vėju tolyn plaukdamos“.⁶⁸ Žodis *pastrykoti* galėtų būti siejamas su XX a. pradžios žvejų terminu *strikis* – „ant ūdos kabliuko maunami smulkios žuvies gabalėliai ar jaukas“; *strykuoti* – „ruošti strikį arba maustyti ant ūdos kabliukų jauką“⁶⁹. Tokiu atveju *pastrykoti* reikštų pamauti, užsikabinti vėją. Lietuvių kalboje yra nemažai panašių žodžių,

⁶⁴ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

⁶⁵ Servienė, Demereckas 1998, 23.

⁶⁶ Gerullis, Stang 1933, 87; Gudelis 2006, 39.

⁶⁷ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

⁶⁸ Servienė, Demereckas 1998, 28.

⁶⁹ Autorius girdėjo šį žodį XX a. pabaigoje vartojant prieškaryje gimusius jūros priekrantės Melnragės, Karkelbėkio, Palangos, Šventosios žvejus prisimenant žvejybą ūdomis.

nusakančių šokčiojimą – *stryksėti, strykinėti, stryktelti, strykoti, strykas* ir pan.

Saurims – sąsiauris ties Uostadvariu (*Kuwertshoff*) su tekančia srove.⁷⁰ Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žvejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ apie smulkios lašišų žvejybos ribas rašoma: „Siauruma ir čia esančios dvi duobės, kurios skirstomos pavadinimais: Duobė ir Duobelė“⁷¹.

Sargas – žūklės prižiūrėtojas (*Fischer – Schulz*), kurių aštuoni žvejybą tikrino. Žodynelio autorius užsimena apie žūklę prižiūrėjusius Prūsijos pareigūnus.⁷² Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žvejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ pažymėta: „Niekas negali tiems prižiūrėtojams ir prievaizdams bei sargams priešintis, juos išbarti ar užpulti“; „Atskirus žvejus tokių teisėtų kaimų [Aut. – turinčių žvejybos privilegiją] negali nuo žvejybos atlaikyti nei kaimynai, nei prižiūrėtojai arba sargai“;⁷³ „Ailčiai neturi būti nulaužomi, bet visiškai išimami ir kur reikia nauji statomi. Per tai žvejybos prievaizdoms ir sargams busią lengviau patikrinti įspręstuosius tinklus“⁷⁴.

Spurkti – žūklauti baidant žuvis. Tai buvo naujas žvejybos būdas Kuršių mariose. Jam naudota iš vientiso vaisingo medžio paruošta kartis. Siekdamai nuginti žuvis žvejai nuosekliai daužydavo kartimi dugną nuo pakrantės, ledo pakraščio tako arba ribotame kanale. Todėl pats veiksmas buvo vadinamas „keliauti su pompa“. Kartu buvo išgaunamas didelis garsas, kuris žuvį išbaidydavo. Tačiau tai galėjo būti žūklės prižiūrėtojų leidžiama išskirtinai tik duburių žvejyboje (*Dobe – Fischerey*). Žodynelio autorius pabrėžė, kad toks žūklės būdas savo lėtumu skiriasi nuo žvejų vadinamo žuvies varymo, kai naudojamos laivų virvės, žr. *Balditi*. Čia jis pavartoja lietuvišką žodį *Warriti*, t. y. „žuvis varyti“⁷⁵. Pažymėtina, kad skleidžiamu triukšmu ir vibracija žuvis turėjo būti nukreipiamos link pastatytų tinklų. Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žvejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ rašoma: „Tam reikalui žvejai turi duobinius tinklus. Duobėje leidžiama spurksuoti ir baldyti, kadangi dugną su tokiu tinklu pasiekti ne-

⁷⁰ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

⁷¹ Servienė, Demereckas 1998, 24.

⁷² *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

⁷³ Servienė, Demereckas 1998, 21.

⁷⁴ Ten pat, 25.

⁷⁵ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

galima. Po Mikelio lig žiemos su duobiniais tinklais leidžiama žvejoti⁷⁶. G. Gerullis, Chr. Stangas mini XX a. pradžioje pietrytinės marių pakrantės žvejus vartojus žodį *spurkts*, *spurktas* kita prame – „grosser Kescher“, t. y. didysis graibštas.⁷⁷ V. Gudelis nurodo ir dar kitą žodžio *spurktas* reikšmę – „mažas tinklelis žuvims gaudyti braidant“⁷⁸. Plačiau baidomąją poledinę žūklę aprašė Egidijus Bacevičius.⁷⁹

Skiaure – žuvies talpykla arba tempiamos valtelės pavidalo dėžė, kurioje buvo laikomos gyvos žuvys. Žuvys gabentos vandeniui skiaurę tempiant paskui burvaltę. Skiaurės vidus buvo dalijamas į dvi dalis žuvims talpinti. Kai viena buvo išsparduodama, kita – atidaroma.⁸⁰ V. Gudelis nurodo XX a. pradžioje žvejus vartojus šį žodį.⁸¹

Skiaurininks – žuvies prekeivis, kuris atsitempdavo žuvų pripildytą skiaurę. Pati skiaurė buvo abipusė, tinkamo aukščio žuvims, su išbadytomis skylėmis vandeniui. Šviežias vanduo buvo reikalingas žuvims išsaugoti. Gyvos žuvys užimdavo abi skiaurės dalis. Prekeiviams skiaurininkams ilgesnis gyvų žuvų išlaikymas suteikdavo didesnę veikimo laisvę.⁸² Pažymėtina, kad tuo metu ledo naudojimas produktams saugoti šaldant buvo pažįstamas. Tačiau ledui paruošti ir išsaugoti šiltuoju metų laiku reikėjo papildomų pastangų, sąlygų ir įdėjimų. Todėl gyvų žuvų gabenimas vandenyje bei vandeniui buvo pigiausias marių, upių, kanalų pakrančių gyvenviečių aprūpinimo būdas.

Takisza – laišų užtvara. Ji taip buvo vadinama, nes įkaltų polių eile uždarydavo laišų kelią. Ši užtvara buvo sutvirtinta kuolais ir vandenyje remta besikryžiuojančiais poliais. Todėl jos neišversdavo srovės ir vėjai. Visa upė buvo pertverta sukaltomis prikėmis, arba ailiais (*Pricken*), ir tvirtos medienos kartimis (*Stangen*). Prikėmis žodyno autorius vadino ailius – plonesnes kartis ar šakas su tinklus žyminčiomis vėliavėlėmis. XX a. pradžioje žvejojant su ūdomis ar užtvartiniais tinklais jas perverdavo

⁷⁶ Servienė, Demereckas 1998, 25.

⁷⁷ Gerullis, Stang 1933, 90.

⁷⁸ Gudelis 2006, 39.

⁷⁹ Bacevičius E. Poledinės baidomosios žvejybos pietryčių Baltijos lagūnose biologiniai pagrindai, žvejybos technika ir tradicija (XIX–XX a. pirmoji pusė). In: *Jūra ir aplinka*, 2004, nr. 1 (10), 67–75; Bacevičius E. Poledinė baidomoji žvejyba – unikalus Kuršių marių žvejų paveldas. In: *Mokslas ir gyvenimas*, 2005, nr. 2, 10–13.

⁸⁰ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

⁸¹ Gudelis 2006, 40.

⁸² *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038.

plūduru. Toliau žodyno autorius aprašė kitus *takiszos* elementus. Gylyje, kuriame tekėjo stipri srovė, trikampaiais kloti žabų ryšuliai – fašinos. Visa statinių konstrukcija buvo uždengta tinklo siena. Ją sudarė kelios išilginės tinklo juostos, kurios visu pločiu nuo dugno iki vandens paviršiaus jungė konstrukciją į vienetą. Viršutinė juosta būdavo tolygiai tvirtinama perrišant virvėmis. Iki sutvirtinant užtvara laikyta nepatvaria. Tačiau jau įrengta tinklų siena vandenyje galėjo išstovėti nuo aštuonių iki keturiolikos dienų. Kai ji tvarkoma, šios žvejybos teisės nuomotojui leidžiama naudotis kitokiu tinklu. Šis žvejų kalba (*Fischersparche*) vadintas *tinklas szaunamassis*.⁸³ Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žvejės Dawadas ant Kursziszku Mariu“ rašoma: „Takišos užima visą upės plotą, tačiau turi būti laisvos vietos palikta, kad valtys ir sieliai praeiti galėtų“⁸⁴. Plačiausiai patį takišų fenomeną aptarė E. Bacevičius.⁸⁵

Tinklas szaunamassis, arba išleidžiamas tinklas. Dėl šios priežasties lašiškų žvejybai nepakankamas ir statomas, kai nepasitenkinama vien jomis. Pranešus žvejybos prižiūrėtojui buvo galima tvirtinti tokį tinklą prie užtvaros. Kol tvarkoma *takisza*, lašiškų žūklės nuomotojui leidžiama naudoti dar vieną tinklą, vadintą *tinklas mettamassis*.⁸⁶

Tinklas mettamassis, kitaip – užmetamas tinklas. Už poros tūkstančių žingsnių nuo lašiškų uztūros kaip antruoju tinklu galėjo naudotis jos nuomininkas. Jis buvo prilyginamas tinklų sienai. Toks tinklas taip pat su prikėmis bei kartimis buvo prie dugno tvirtinamas. Todėl atrodė labai panašus į lašiškų uztūrą. Dėl šios priežasties žvejojantieji prie uztūrų ir metamuoju tinklu (*Netz Tinklas – mettamassis*) buvo prilyginami vieni kitiems.⁸⁷ Pavadinimas *tinklas mettamassis* parodo veiksmą žvejojant, t. y. „užmetimą“ ant karčių. Žodynelio aprašymas sieja aptariamą žvejybos priemonę su šiandien naudojamu įtvirtintu tinklu. Dabar taip vadinamas skersai vandens telkinio sutvirtintas nuolatinis tinklas. Jis paplitęs vietose, kuriose didesnės potvynio ir atoslūgio bangos. *Tinklas mettamassis* neta-

⁸³ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1037/1038–1039/1040.

⁸⁴ Servienė, Demereckas 1998, 24.

⁸⁵ Bacevičius E. Nemuno žemupio lašišinės uztūros. In: *Šilainės sodas*, Šilutė, 2007 m. liepos 24 d., nr. 14 (37) ir rugpjūčio 7 d., nr. 15 (38). Prieiga internetu: http://www.silaine.lt/2007-07-24/Lasisos_Id-14.htm ir <http://www.silaine.lt/2007-08-07/Lasisos-Id-15.htm> [paskutinį kartą žiūrėta 2017-01-15].

⁸⁶ *Novum Corpus Constitution...* 1796, 1039/1040.

⁸⁷ Ten pat.

patus dabartiniam nedideliame apskritame metamam tinklui, kuris naudojamas smulkiai žvejybai. Žvejys meta jį į vandenį, kad skęstančiu tinklu pagautų pasitaikiusias žuvis. Žodynėlyje nurodoma, kad pirmiesiems dviejų žvejybos būdų nuomotojams gavus leidimą (*Zeichen*) buvo leista naudotis trečiuoju tinklu, t. y. *tinklas leidzmassis*. Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ pažymėta: „[D]idiesiems lašišų žvejams leidžiama prieš paspęstas takišas, lašišų vartus ir pantus dar ir valtimis žvejoti, būtent su leidžiamuoju ir metamuoju tinklu. Bet mastą ištraukę, turi užspęstąjį tinklą tuoj išimti, idan žuvys praplaukti galėtų ir ne per daug būtų nuskriaudžiami mažieji žvejukai“⁸⁸.

Tinklas leidzmassis buvo plūdrus tinklas, kuris siekiant pagauti laimikį leidžiamas vandeniui žemyn tėkmės. Šio tinklo didžioji dalis buvo panirusi, o kita – laisvai plūduriuojanti. Du ar trys žvejai leisdavo jį srovės plociu iš mažos valtys ir gramzdingavo nuo valtys rago. Susitarę, nurodyta tvarka, jie galėjo pervesti savo tinklus ir nukreipdami į jau pastatytą tinklą iš valtys baidyti upėje žuvis. Vienu metu tinklus išdėsčiusiems ant abiejų upės krantų asmenims buvo liepiama jų nejungti. Tai nurodyta todėl, kad žvejai traukdavo tinklą kartu su lašišomis, kurios su tinklo maišu esą pagriebiamos nuo pat dugno. Po veiklos *tinklas mettamassis* ir *leidzmassis* buvo nešami džiovinti.⁸⁹ Žodynėlio aprašymas leistų terminą *tinklas leidzmassis* sieti su iki šiol naudojamu plūdurinio ar užvarinio tinklo variantu.

Wenter – žvejybos tinklo rūšis. Savo pavidalu priminė maišą, į kurią žuvis suplaukdavo pačios. Venteris buvo sudarytas iš apvalių pririštų lankų, kurie tuo metu vadinti statinės lankais (*Tonne – Bande*). Viduje venteris turėjo dvi šakas – inkelus (*Inkel*). Taisyklių santraukoje – perpasakojime „Žwejos Dawadas ant Kursziszku Mariu“ didiesiems lašišų žvejams nurodoma: „Prieš lašišų vartus galima paspęsti dar venterių ir kiudelių, grįžtančiai žuviai sugauti“⁹⁰. „Visi venteriai mezgami vien iš kanapių. Jie turi keturis lankus ir tris vyriausias dalis. Dalis tarp pirmojo ir antrojo lanko vadinama „butine“, tarp antrojo ir trečiojo lanko vadinama „vidmantas“ ir tarp trečiojo ir ketvirtojo lanko „staginė“ arba „staxis“ <...>. Venteryje yra perdoriai, kuriuos kuršiškieji žvejai inkeliais vadina. Inkeliai yra vidu-

⁸⁸ Servienė, Demereckas 1998, 24.

⁸⁹ *Novum Corpus Constitution* 1796, 1039/1040.

⁹⁰ Servienė, Demereckas 1998, 24.

jinis tinklas“⁹¹. Šis žvejybos būdas pasiekė XXI a. Pakeistos tik venterio gamybos medžiagos: natūralaus pluošto tinklo „maišas“ – į sintetinių gijų; mediniai lankai – į plastikinius.

Išvados

Vokiškieji Prūsijos aktai dar gali pateikti ne vieną staigmeną baltų kalbotyros tyrinėtojams. 1792 m. Kuršių marių žvejybos taisyklių tekstas yra vienas iš pavyzdžių. Glaudesnis įvairių disciplinų (mokslo tyros, istorijos, teisės istorijos, lingvistikos, etnologijos, antropologijos etc.) bendradarbiavimas padėtų pastebėti, iškelti baltų kalbotyrai aktualius duomenis ir jais dalytis.

1792 m. Kuršių marių žvejybos taisyklių sukūrimas, įdiegimas sietinas su Prūsijos karalystėje vykusiais teisės kodifikacijos ir ūkinės-administracinės reformos procesais. Jis koreliuoja su Rusnės valsčiaus administracinės pertvarkos pabaiga. Tolesni tyrimai galėtų labiau išryškinti šias sąsajas ir atskleisti nežinomas istorines detales.

1792 m. Kuršių marių žvejybos taisyklių priedo lietuviškų žūklės terminų (21 sąvoka, iš viso – 25 žodžiai) žodynėlis buvo skirtas priežiūros administratoriams. Juo siekta lengviau perteikti vokiškai nesuprantantiems žvejams teisės akto nuostatas. Žodynėlio autorius nevokiečių žvejų kalbų (Prūsijos kuršių, lietuvių) neskaidė ir vadino bendru *Kurischen Fishersprache* terminu.

1792 m. Kuršių marių žvejybos taisyklių priedo žodynėlyje labiau atspindėta Rusnės valsčiaus Nemuno deltos lietuviškoji terminija. Jo sudarytojas sietinas su pirmojo žvejybos inspektoriaus K. F. Brandenburgo aplinka arba profesionaliais vertėjais valstybinėje tarnyboje K. G. Milkumi ir J. L. Engevaldu. Tikėtina, kad 1792 m. paskelbtos Kuršių marių žvejybos taisyklės vėliau pasirodė ir lietuvių kalba. Lietuviška jų versija iki šiol nerasta. Tačiau 1935 m. publikuotoje taisyklių santraukoje „Žvejys Dawadas ant Kursziszku Mariu“ vartojami žodynėlio terminai.

Literatūra

Allgemeines Landrecht... 1794 – *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*. Prieiga internetu: <http://ra.smixx.de/Links-F-R/PrALR/pralr.html> [paskutinį kartą žiūrėta: 2012-02-02].

⁹¹ Servienė, Demereckas 1998, 32.

- Bacevičius 2004 – Egidijus Bacevičius. Poledinės baidomosios žvejybos pietryčių Baltijos lagūnose biologiniai pagrindai, žvejojimo technika ir tradicija (XIX–XX a. pirmoji pusė). In: *Jūra ir aplinka*, nr. 1 (10), 67–75.
- Bacevičius 2005 – Egidijus Bacevičius. Poledinė baidomoji žvejyba – unikalus Kuršių marių žvejų paveldas. In: *Mokslas ir gyvenimas*, 2005, nr. 2, 10–13.
- Bacevičius 2007 – Egidijus Bacevičius. Nemuno žemupio lašišinės uztūros. In: *Šilainės sodas*, Šilutė, 2007 m. liepos 24 d., nr. 14 (37) ir rugpjūčio 7 d., nr. 15 (38). Prieiga internetu: http://www.silaine.lt/2007-07-24/Lasisos_Id-14.htm ir <http://www.silaine.lt/2007-08-07/Lasisos-IId-15.htm> [paskutinį kartą žiūrėta 2017-01-15].
- Benecke 1881 – Berthold Benecke. *Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen*. Königsberg.
- Biržiška 1960 – Vaclovas Biržiška. *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*. Čikaga.
- Biržiška 1990 – Vaclovas Biržiška. *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 1–3. Vilnius.
- Gaigalas 2001 – Kazys Gaigalas. *Kuršių marių baseino žuvoys ir žvejyba*. Klaipėda.
- Gerullis, Stang 1933 – Georgas Gerullis, Christian Schweigaard Stang. *Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje. Das Fischerlitauisch in Preussen*. Kaunas.
- Gudelis 2006 – Vytautas Gudelis. *Lietuvos pajūrio žvejų marinistikos įvairai*. Vilnius.
- Forstreuter 1950 – Kurt Forstreuter. Über den Druck von litauischen Mandaten. In: *Zeitschrift für slavische Philologie*, No. 20, 393–399.
- Kaunas 1996 – Domas Kaunas. *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*. Vilnius.
- Kuzborska, Sidabraitė 2011 – Alina Kuzborska, Žavinta Sidabraitė. 13 naujai surastų Prūsijos valdžios įsakų. In: *Archivum Lithuanicum*, nr. 13, 149–212.
- Narbutaitė 2004 – Rasa Narbutaitė. Prūsijos oficialiųjų raštų rinkinys Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. In: *Knygotyra*, nr. 42, 248–261.
- Novum Corpus Constitution...* 1796 – *Novum Corpus Constitution Prussico – Brandenburgensium praecipue marchicarum Oder Neue Sammlung Königl. Preussl. Und Churfürstl. Brandenburgischer sonderlich in der Chur- und Mark- Brandenburg, publicirten und ergangenen Verordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten, &c. &c. Von 1791, 1792, 1793, 1794 und 1795, als der Heute Band. Nebst einem Zusatz einiger Verordnungen, welche in den jährlichen Sammlungen der Edicten von 1791 bis 1795 noch nicht besindlich sind. Mit konigl. Allernadigster Bewilligung und Dero Academie der Wissenschaften darüber ertheilten Privilegio*. Berlin.
- Prūsijos valdžios gromatos...* 1960 – *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviškiems valstiečiams*. Sud. Povilas Pakarklis. Vilnius.
- Randomanskis 1924 – Andrius Randomanskis. *Mažosios Lietuvos žvejyba*. Kaunas.
- Sembritzki, Bittens 2008 – Johann Sembritzki, Arthur Bittens. *Šilokarčemos apskrities istorija*. Šilutė.
- Zembrickis 2011 – Johanas Zembrickis. *Klaipėdos apskrities istorija*. Klaipėda.
- Servienė, Demereckas 1998 – Birutė Servienė, Kęstutis Demereckas. *Žvejyba pamaryje XVI–XX a.* Klaipėda.
- Sidabraitė 2003 – Žavinta Sidabraitė. Milkų šeimos vieta XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos raštijoje. In: *Archivum Lithuanicum*, t. 5, 97–126.

Willoweit 1969 – Gerhard Willoweit. *Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebietes*. Bd. 1. Marburg (Lahn).

Woede 1966 – Hans Woede. *Fischer und Fischerei in Ostpreussen*. Leer.

Zinkevičius 1988 – Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorija*, t. 3. Vilnius.

Dainius Elertas

WINDOW TO THE FISHERMAN'S PAST WORLD: THE GLOSSARY OF LITHUANIAN FISHING TERMS IN 1792

Summary

German Prussian legislation may still present surprises to researchers of Baltic linguistics. One of examples is the text of 1792 Curonian lagoon fishing rules. The article presents the glossary of Lithuanian fishing terms in the Annex of fishing rules text. It discusses the problems of creation of this source, authorship, the historical context. It is analysed ethnographic content in glossary of Lithuanian fishing terms. The Baltic linguists haven't noticed it earlier. The creation of 1792 Curonian Lagoon fishing rules, their implementation is related to the Prussian Kingdom codification law and economic-administrational reform processes. It correlates with the end of administrative reorganization in Rusnė district. The glossary of Lithuanian fishing terms was designed to care administrators. They are written in alphabetical order: *Balditi, Dobe, Kullis, Knaupe, Kupczellis, Lancka, Leidings, Mettritze, Messkere, Pante, Pastrykoti, Saurims, Sargas, Spurkti, Skiaure, Skiaurininks, Takisza, Tinklas szaunamassis, Tinklas met-tamassis, Tinklas leidzamassis, Wenter*. In the interpretation of definition *Spurkti* is inserted another non-German verb *Warriti*. Every term is followed by a detailed explanation in German. The aim of a glossary was to help the fishermen to understand the German legislative provisions. The author of a glossary non-German fishermen languages called *Kurischen Fishersprache*. He didn't distinguish non-German fishermen languages (Prussian Curonian and Prussian Lithuanian). Rusnė district Nemunas river delta Lithuanian terminology dominate in this glossary. Its compiler is related to the environment of the first fishing inspector Christian Friedrich Brandenburg or professional translators in the state service Christian Gottlieb Mielcke and Johann Ludwig Engewaldt. It is likely that after the

publication in 1792, Curonian Lagoon fishing rules were published in the Lithuanian language. Lithuanian version is so far not found. In the summary of 1792 fishing rules which was published in 1935 „Žvejys Dawadas ant Kursziszku Mariu“ are used glossary terms. Publication of this source could encourage scientists to broader analyze of 1792 Curonian lagoon fishing rules. It is intended to draw attention to Lithuanistic material in Prussian law documents in German language. Closer cooperation between the different disciplines (Science Research, History, Law History, Linguistics, Ethnology, Anthropology, etc.) cooperation would help to notice, bring and share Baltic linguistics data.